

UGOR IKERSZAVAK

MIKOLA TIBOR

I

Hogy a kettőztetések különféle típusai szinte a világ minden nyelvében megtalálhatók, azt POTT már a múlt század közepén kimutatta (*Doppelung als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache*. Halle, 1862). A szóismétléseknek és kettőztetéseknek a finnugor nyelvek is számos fajtáját ismerik.

A finnugor nyelvészeti kutatások során mind ez ideig meglehetősen elhanyagolták a rokon nyelveink ezen szószervezeteinek vizsgálatát. Az egész finnugor nyelvcsaládot szem előtt tartva tudtommal csak MAJTINSZKAJA foglalkozott velük (A kettőztetések szerkezeti típusai a finnugor nyelvekben, *NyK.* LXV, 361—369). A finnugor szó- és mondat szerkezeteket tárgyalva LEWY is érinti a problémakört (*Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung*. Göttingen 1911). Viszonylag a legnagyobb figyelemben még a részben ide is kapcsolódó összefoglaló összetételek részesültek, amelyeket finnugor jellegzetességnek tartottak (vö. pl. ZSIRAI, *Finnugor rokonságunk* 72 kk.), noha más nyelvcsaládokban is megtalálhatók, pl. az altajiban (vö. BEKE, *NyK.* XLII, 356—358) és az indogermánban (vö. pl. BRUGMANN, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* 301).

Aránylag kevés a csak egy nyelvre kiterjedő ikerszótanulmányok száma is. A magyar ikerszókat, hála PAIS, KELEMEN, B. LŐRINCZY ÉVA és mások munkájának, jól ismerjük, de a többi finnugor nyelv terén még sok a tennivaló. Az osztják névszói összetételek vizsgálata során az ikerszókat is több ízben elemezte Cs. FALUDI ÁGOTA, akinek eredményeire többször hivatkozunk még a továbbiakban. (Névszói összetételek az osztjában. Budapest 1948 — *Fgr. Ért.* 10; Az osztják nyelv történetéhez *NyK.* LII, 208—238; *Ikerszótanulmány*, uo. 358—360; *Zusammenfassende Zusammensetzungen und metrische Parallelismen im Chantischen*, *ALH* I, 419—434). Több idevágó tanulmányra hívja fel a figyelmet MAJTINSZKAJA. ALATYREV a permi és azon belül a votják, SACHAROVA a zürjén, KARTINA pedig a vogul szóösszetételeket, illetve szóismétléseket vizsgálta. Sajnos, e tanulmányok egy része Magyarországon nem érhető el.

Idézett cikke végén MAJTINSZKAJA a következőképpen összegzi megállapításait: „A kettőztetések és szóismétlések szerkezeti típusai a mai finnugor nyelvekben nagyon sokfélék. Habár a legtöbb típus általános vázlata valószínűleg megvolt már az alapnyelvben is, a hangviszony, a toldalékok stb. felhasználásának részletes szabályai csak később az egyes nyelvekben vagy a közeli rokonyelvek csoportjaiban alakultak ki és kaptak többé-kevésbé állandó formát” (i. h. 369). Jelen írásomban azt igyekszem kideríteni, hogy a mellérendelő összetételek, kettőztetések egyik igen ér-

dekes csoportját képező ikerszók milyen sajátosságokat mutatnak a három ugor nyelvben, és hogy számolhatunk-e az ikerszók ugor kori meglétével. Mivel a magyar ikerszókkal kapcsolatos problémák lényegében megoldottak, vizsgálódásaim az osztjakra és vogulra korlátózódnak. A „Mai magyar nyelv rendszeré”-ben adott leírást alapul véve (I, 431—438) tekintem át az obi-ugor nyelvek ikerszavait, rámutatva a magyar és az obi-ugor ikerítések egyezéseire és esetleges különbségeire.

II.

A magyarban megkülönböztetünk valódi ikerszavakat és ál- (forradásos) iker-szavakat. A valódi ikerszók hangalakai tekintetben három csoportra oszthatók:

1. az előtag magas, az utótag mély hangrendű (*gizgaz, dimbes-dombos*), vagy pedig az előtag illabiális, az utótag labiális magánhangzót tartalmaz (*zireg-zörög, dirmeg-dörmög*)

2. az előtag magánhangzóval, az utótag labiális mássalhangzóval kezdődik (*irul-pirul, icipici*), de az előtag kezdődhet valamely nem labiális mássalhangzóval is (*tarkabarka*).

3. az említett két ikerítési mód kombinálódhat is egymással (*izeg-mozog, fidres-fodros*).

A forradásos ikerszók hangalakilag többnyire a fenti három csoportnak megfelelően rendeződnek el, azaz a labiális kezdetű szó képezi az utótagot (*csillog-villog, ázik-fázik*), de elég sok a kivétel is (*sír-rí, csurran-csöppen*), ahol egyik tag kezdőhangja sem labiális.

A hangsúly az ikerszóknál általában az első szótagra esik (*tarka-barka, mendemonda*), de néha mindkét tag hangsúlyos (*izeg-mozog*). A forradásos ikerszóknál általában mind az elő-, mint az utótag hangsúlyos, de vannak esetek, amikor csak az előtag kap főhangsúlyt (*ötöl-hatol*).

Az ikerszók alakítani viselkedése nem egységes: Egyeseknél csak az utótag veszi föl a toldalékokat (*mendemondák, limlomok*), másoknál mind a két tag (*izgett-mozgott, irulva-pirulva*). Ingadozás is előfordul (*diribdarabra* vagy *diribre-darabra*). A forradásos ikerszóknál általában mindkét tagot ragozzuk (*dült-fült*).

A valódi és forradásos ikerszók között jelentéstani szempontból van a legnagyobb különbség. A valódi ikerszóknak csak az egyik tagja értelmes önmagában (*zireg-zörög: zörög, tarkabarka: tarka*), hangutánzó-hangfestő jellegüeknél olykor egyik sem (*cókmók, csihpuhi*). A forradásos ikerszók viszont két önálló szóból tevődnek össze, többnyire rokonértelmű szavakból (*fúr-farag, ázik-fázik, híres-neves*), a lazább összetételek esetében sokszor ellentétes értelműekből is (*él-hal, jön-megy*).

III.

Az osztják ikerszók vizsgálatában FALUDI ÁGOTA idézett tanulmányaira támaszkodunk. A valódi vagy osztódásos ikerítéseket két helyen tárgyalja részletesebben (Fgr. Ért. 10, 43 l., NyK. LII, 358—360). Több osztódásos ikerítést mutat ki: *saülīn paulīn* 'rasend schallend', vö. *saw* 'hang, ének' — *šékér-vékér* 'verbogen (?)', vö. *šékér* 'görbülés, hajlás' — *nāḡa-waḡñā* 'pilalla, leikillä', vö. 'nāḡ' 'nevetés', ennek

továbbvitele: *axašeηη waxašeηη* 'lustiger Mensch' — *šixarta piχarta* 'knarren' — *tiηχār-tōηχār* 'szitakötő-pillangó' — ? *tin... tan* 'ár, érték': *tintā nē tāntā nē* 'Frau ohne Preis, Frau ohne Brautgeld'. Mindkét tag önállóan is használatos, de a *tan* talán ikerítés eredménye (I. KARJALAINEN, Ostjakische Lautgeschichte 5). — *mandel-χandél* 'Hochzeitsangelegenheiten'. Az utótag talán összefügg a *χanām* 'Brautwerber, verschwägert' szóval.

FALUDI ÁGOTA példáit megtoldhatjuk néhány további ikerszóval, bár célunk nem az obi-ugor nyelvek összes ikerszavának kimerítő felsorolása, hanem az egyes ikerszótípusok jellemzése. Osztódásos ikerítésnek tarthatjuk még a következő kifejezéseket is: Syn. *kat kuw šew* 'Vogelruf' (OVD. 14), mindkét tag értelmetlen. — Syn. *kati kutija* 'unsicher, unklar' (OVD. 14), mindkét tag értelmetlen. — Syn. *širəmən-šurəmən* 'Wiesel-Wasel' (OVD. 189). Mindkét tag külön is szótárazva van: (KT. 917—918): DN. *túrəm* 'ein Tier, Hermelin, Wiesel, Schneewiesel, Marder (?)': Koš. *tšurəm* 'ein Mäuse fressendes Tier, Marder?, Wiesel'; Sogom *turām* 'ein Tier'; Ni. *šurəm* 'Hermelin, Wiesel'. Érdekes a következő adat Ni. *širəm* 'in Sagen, dem Gewährsmann nicht näher bekannt'; Kaz. *širəm* 'in Sagen, Liedern Parallelwort von *ΛeηGār* 'Maus'. A két szó egymáshoz igen közelálló hangalakja, a jelentések hasonlósága és homályossága, az ikerszóként való előfordulás arra mutat, hogy a tagok önállósága ellenére vagy az elő-, vagy az utótagot ikerítésből önállósodott szónak kell tartanunk. — Kaz. *öli-möli*, Trj. *äl-mält* 'unvernünftig' (KT. 41, 521, DEWOS. 90). Mindkét tag értelmetlen, az egész kifejezés deskriptív STEINITZ szerint (i. h.). Lehetséges azonban, hogy az utótag a kicsinyítő képzőként is használatos *möli* 'ganz abgenutztes Beil oder Messer' szóval azonos (vö. SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen 206). — Šerk. *lāmpask-šjka wāmpask-šjka* 'l.-Alter, w.-Alter' (OVD. 208) — Šerk. *tul-pul* 'verrückt' (OVD. 208), (KT. 996) Irt. *tulpul* 'albern, unverständlich', V. *tulpul* ua., *tulāχ pulāχ žes* 'tuli hupsuksi', Trj. *tulpul* 'verrückt, wahnwitzig', Ni. *tūlpul* 'unverständlich, wahnwitzig, wild', (PD. 2696) J. *tul-pul* 'dumm, geistesschwach', (PATKANOV) SO. *tulpul* 'dumm', ÉO. *tultul* ua. Külön csak az előtagot ismerem: (KT. 995) DN. *tul* 'verrückt, töricht, närrisch', Vj. *tul* ua., (PATKANOV) C. *tul* 'dumm'. Az északi osztják *tultul* is arra enged következtetni, hogy a *pul* utótag játsszi ikerítés eredménye. — *jakatan jukatən* 'tanz' (OChr. 40). Az előtag önálló csak, vö. (DEWOS. 330) Šerk. *jak* 'Tanz'. — *ser mor* 'tief' (OChr. 148). FALUDI ÁGOTA csak parallelizmus tagjaiként ismeri őket (NyK. LII, 232): *ser-òndi*, *ser-òndi*, *šānzēm pèlā*, *mor-òndi*, *mor-òndi šānzēm pèlā* (ÉOM. 42.). Rámutat arra, hogy önállóan csak a *ser* előtag használatos.

Áttérünk most az osztják nyelv forradásos ikerítéseinek tárgyalására, s először ezúttal is FALUDI ÁGOTA példáit ismertetjük (FgrÉrt. 10, 35—43, NyK. LII, 208—238, 358—360): *ailta-lāšimən* 'csendben-lassan' — *naχ-kaš* 'Lachen-Vergnügen, Spiel, Scherz' — *χišem pārem* 'verschimmelt, verfault' — *lāmə-kōmā* 'dunkel' — *palax-ňalax* 'nyál' — *āperli-tōrli* 'a fortélyból kifogyva, a lélegzetből kifogyva (?)'. A kérdésnek megadott (ONGY. 120) jelentést FALUDI ÁGOTA meggyőzően 'ügyetlen-hibás'-ra javította. Az *āperli* önállóan 'ügyetlen' jelentésű, az utótag viszont bizonyára a *tor* 'hiba' szó származéka. Az ikerszó eredeti alakja *āperli-torəη* lehetett, de az előtag hatására az utótag később megváltoztatta hangalakját: *āperli tōrli*. Ez tulajdonképpen azt jelenti: 'ügyetlen-hibátlan'. — *āj-keA* 'Erzählung, Nachricht' — *ādēt-tūpēη* '(einziger und letzter), nur ein einziger' — *χou-van* 'hosszú avagy rövid' stb. — Az utolsó két példától eltekintve, ahol ellentétes jelentésű szók kapcsolódtak

össze, a felsorolt forradásos ikerszókat hasonló jelentésű szavak (elő- és utótag) alkotják. A FALUDI ÁGOTA által külön felsorolt számos összefoglaló összetétel többsége itt is megemlíthető: *kaš-muš* 'innerliche Krankheit, äusserliche Krankheit; Elend; Gram, Betrübnis' — *kāšli-pūšli* 'szomorú' (vö. NyK. LII, 358—359) — *nəraŋa-purəŋa* 'Unwille und Zorn' stb. — *emp-juχ remp-juχ* 'Pappel'. Faludi Ágota rámutat arra, hogy önállóan csak az utótag fordul elő, mégis forradásosnak tartja az ikerszót, hivatkozva arra, hogy az *emp* előtag a magyar R. *ebes* 'sumpfig' megfelelője lehet. A magyar *ebes*-nek ezt az etimológiáját azonban újabban nem fogadják el. STEINITZ szerint (DEWOS. 101—102) az *emp* előtag „deskriptive Variation zu Normalwort *remp-juχ*”.

FALUDI ÁGOTA példaanyagát lehet újabb adatokkal bővíteni: Syn. *orijl kēnijl* 'knurrt und murrte' (OvD. 87, 146), vö. (KT. 75) Irt. *ārəŋta* 'knurren' és (KT. 407) Vj. *kōnəŋintā* 'anfangen zu knurren' — Šerk. *taŋreməsə pūsreməsə* 'drückte sie, presste sie' (OvD. 235), vö. (OChr. 160) *tānrij* 'drücken' és (OChr. 155) *pūsar* 'drücken' — Syn. *sālī woli* 'etwas Schimmerndes' (OvD. 14), vö. (KT. 891) Vj. *salta* 'zu sehen sein, undeutlich schimmern' és (KT. 274) Trj. *wāʕiʕatayā* 'schimmern' — Syn. *kēʕsi poʕsi* '(Sack) voll klatsch' (OvD. 32). Az előtagot nem találtam meg külön egyik nyelvjárásban sem. A (KT. 400) Ni. *keʕš3*, Kaz. *keʕʕsi*, *keʕsi* 'Plöze, Rotauge' halménv aligha tartozik ide, hiszen a halak nem beszédese természetűek. Az utótag viszont önállóan is előfordul: (KT. 699) Ni. *pōʕəs* 'Geschwätz', Kaz. *pōʕəs* 'Geschwätz, (lügenhaftes) Gerede', O. *pōʕəs* ua. A szó a (KT. 694) Kaz. *pōʕiti* 'hervorquellen', Ni. *pōʕijtā*, O. *pōʕidā* 'hervorquellen, plätschern (im Wasser); (fig.) sprechen' származéka lehet. (A képzőre nézve vö. SAUER, i. m. 89 vagy 162.) A képző palatizáltságát a szó affektív jellege magyarázza. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni GANSCHOW megállapítását (CIFU 192), „... 1. die palatalisierten Konsonanten (*l, ŋ, ŋi, s, t*); 2. die kakuminalen Konsonanten (*l, ŋ*); 3. *r*. Die Konsonanten dieser 3 Gruppen haben im Ostj. allgemein einen affektiven Charakter”. A szó affektív jellege magyarázatot ad az előtagra is. Az előtag bizonyára a (KT. 462) Ni. *ket* 'Wort', Vj. *kōl* 'Wort, Sprache' ~ fi. *kieli* szóból van képezve. Az eredeti *l, ʕ* kakuminalódását a szó affektív volta és az utótag *l*-jének hatása egyaránt okozhatta. — Syn. *wuʕʕi-χuʕʕi* 'stumpfsinnig' (OvD. 22, 32). A kifejezés nem egészen világos. Az utótag a (KT. 297) V. *koʕ* 'Geschicklichkeit, Können, Besinnung, Verstand', Kaz. *χʕi* 'Sinn', O. *χol* ua. fosztóképzős származékának látszik, az előtag azonban rejtélyes. Esetleg összefügghet a (KT. 96) Syn. *ōš* 'Gedächtnis, Verstand, Fähigkeit, Geschicklichkeit' szóval mint annak fosztóképzős származéka, s az *ōšli* előtag a *χuʕʕi* utótag hatására módosult volna. Arra aligha gondolhatunk, hogy a (KT. 272) V. *weli* 'zahmes Rentier', Syn. (OvD. 5) *wuli* ua. szóval lenne azonos.

Térjünk át ezekután az osztják ikerszavak hangalaki vizsgálatára. A felsorolt példák száma nem túlságosan nagy, de néhány szabályszerűséget azért meg lehet állapítani. Megkönnyíti helyzetünket, hogy STEINITZ is érintette már röviden ezt a kérdést. A Synjai nyelvjárásról írt hangtani vázlatában (14, 32) a következő szabályokra mutat rá: 1. a második magánhangzó rendszerint labiális (pl. *kat kut*), 2. a magánhangzóváltakozást nem labiális szókezdő mássalhangzó és labiális szókezdő mássalhangzó váltakozása kíséri (pl. *sali woli*), 3. az első szó labiális mássalhangzóval, a második *χ*-val kezdődik (pl. *wuʕʕi χuʕʕi*). A šerkalji nyelvjárásra nézve ugyanezt állapítja meg (189, 208), azzal az eltéréssel, hogy megemlíti a következőket is: 1. mássalhangzóváltakozás előfordul magánhangzóváltakozás nélkül is (pl.

lāmpask wāmpask), 2. magánhangzós kezdetű előtag is váltakozik labiális mássalhangzóval kezdődő utótaggal (pl. *aχaša wαχaša*).

Példaanyagunkat mi az alábbiak szerint csoportosítjuk: 1. magánhangzós szókezdet ~ labiális mássalhangzós szókezdet (*aχaša wαχaša*, ? *ōli-mōli*); 2. nem labiális ~ labiális mássalhangzó váltakozása (*saūliη pauliη*, *šēkēr-vēkēr*, *nāχa-wαχnā*, *šixərta piχərta*, *lāmpask wāmpask*, *tulpul*). Mind osztódásos ikerítések; 3. nem labiális ~ labiális magánhangzó váltakozása (*t̃iηχār-t̃iηχār*, *kat kut*, *kati kutija*, *širəm̃ən-šurəm̃ən*, *jakatən jukatən*). Mind osztódásos ikerítések; 4. a 2. és 3. szabály kombinálódása (*kēLši poLši*, *kas-muš*, *kāšli-pūšli*, *nərəηa purəηa*, *ser mor*, *sali woli*, *tanreməsə pūsreməsə*). A *ser mor* kivételével mind forradásos ikerszavaknak látszanak; 5. magánhangzós szókezdet ~ nem labiális mássalhangzós szókezdet (*ailtalašiηən*, *āperli-tōrli*, *āj-kēA*, *orijl kēnijl*, *ādēt-tūpēη*, *emp remp*). Mind forradásos ikerítések, talán az *emp remp* kivételével; 6. mássalhangzós ~ palato-veláris mássalhangzós szókezdet (*wuLLi χuLLi*, *nāχ-kaš*, *lāmā-kōmā*, *mandēl-χandēl*). Föltehetőleg mind forradásos ikerítések. Néhány kifejezés nem illik jól egyik csoportba sem: *palāχ-nalāχ* (a labiális tag elől!), *χišem pārem*, *χou-van* (A 4. csoporthoz állnak közel.), *?tin tan*. A *wuLLi χuLLi* esetében is feltűnő a labiális kezdetű előtag, de talán helyesen tettük, hogy a 6. csoportba soroltuk. ugyanez vonatkozik a *mandēl-χandēl*-ra is.

A hangsúlyviszonyokra csak az írásképp alapján következtethetünk. A külön írt szavaknál nyilván mindkét tag hangsúlyos, az egybeírt *tulpul*-nál föltehetőleg csak az első. A legtöbb kifejezés azonban kötőjellel van írva, s azokat nehéz értelmezni.

A felsorolt ikerszók alaktani viselkedését igen nehéz megítélni a szűkös anyag alapján. Úgy tűnik, hogy még az osztódásos ikerszavaknak is mindkét tagja fölveszi a toldalékokat: V. *tul̃āχ pul̃āχ žas* 'tuli hupsuksi', Syn. *aχašeηən wαχašeηən*, Syn. *širəm̃ən-šurəm̃ən*, Šerk. *jakatən jukatən*. Alig van példa arra, hogy csak az utótagot ragozzák: *kati kutija*.

Jelentéstani szempontból az osztódásos ikerszavak két csoportra oszlanak: 1. csak az egyik tag fordul elő önállóan (*saūliη pauliη*, *šēkēr-vēkēr* stb.); 2. önállóan egyik tag sem használatos (*t̃iηχār-t̃iηχār*, *kat kut* stb.). A forradásos ikerszóknál is két csoport van: 1. Az ikerszó két tagja rokonértelmű (*kēLši poLši*, *āperli-tōrli* stb.), ide tartozik a forradásos ikerszók legnagyobb része; 2. Az elő- és utótag jelentése ellentétes (*χou-van*, *ādēt-tūpēη*).

IV.

A vogul nyelv ikerszavainak vizsgálatában MUNKÁCSI gyűjtésére támaszkodtam. Miután úgy láttam, hogy ikerszók leginkább a találós kérdésekben fordulnak elő, átnéztem KANNISTO—LIMOLA Wogulische Volksdichtungjának VI. kötetét is. Itt is megjegyzem, hogy nem törekedtem valamennyi föllelhető ikerszó összegyűjtésére, hanem csak az egyes típusok megállapítására, jellemzésére.

MUNKÁCSI szövegeiben a következő ikerszókra bukkantam: (ha a nyelvjárást nem jelölöm, az adat északi): *aχlā-paχlā* 'immel-ámmal' (III, 415); *seri-mori* 'rengeteg, zordon' (IV, 386); *kirsti-vorsti* 'zörgő, zajgó' (IV, 386); *šili-lūri* 'csengős, csörgős' (IV, 223); *lūri-kūri* 'csörgős-zengős' (IV, 223); *nāliη-vārsiη* 'zörgés, ropogás' (IV, 244); *jēri-pēri* 'görbén, ferdén' (IV, 388); *šil̃aχti-pil̃aχti* 'csikorog, nyivákol' (IV, 391); KL. *limis-lamis* 'ringy-rongy' (IV, 393); *Sirākā-Mārakā* tulajdonnév (II,

397); Ko. *sāṅkwā-māṅkwā* 'dombocska' (IV, 397); Ko. *tāṅkwā-māṅkwā* 'icipici' (IV, 400); Ko. *šarā-pārā* 'sürögve-forögva' (IV, 400); Ko. *šām-pālān* 'szemük, fülük' (III, 525); *āyim-pēḡam* 'leányom, fiam' (IV, 413); *ujəm-χuləm* 'barmaim' (tkp. 'állat-halam') (IV, 413).

KÁLMÁN Chrestomatia vogulica című egyetemi tankönyvéből való a következő három példa: *soχri-χoχri* 'szitakötő', *uj-χul* 'állat', *āyi-pēḡ* 'gyermek' (Szójegyzék).

KANNISTO szövegeiben a következő adatokat találtam: Ko. *səṅsərjē māṅsərjē*, *səṅsərjā māṅsərjā* 's.-Fluss, m.-Fluss' (III, 96); Ko. *sōākām kōākām, šōākām kōākām* 'ich klopfe und huste' (III, 106); Ko. *šəṅipəṅi* '(zwei) dünne (Beine)' (VI, 162); Ko. *šarəpərə* '?, dreht sich' (VI, 167); Szo. *limšχimšt* 'Schmutz (und) Kehricht' (VI, 137); FL. *limšlamš* ua. (VI, 145); P. *limšlamš* ua. (VI, 174); Szo. *sali woli* 'das Glänzende (und) Schimmernde' (VI, 139); FL. *saliwoli* 'das Glänzende, Leuchtende' (VI, 147); FL. *šilχtan(e) pilχtan(e)* 'knirrende, knarrende' (VI, 148); FL. *sēyisam χissam* 'mit Sandkörnchen, mit Grieskörnchen' (VI, 148); FL. *χirsti worsti* 'Dröhnendes (und) Brausendes' (VI, 149); FL. *šimš-šamš* 'es rischelt, es raschelt' (VI, 152); P. *šipl šopl* 'betastet, befingert wird' (VI, 173); P. *širamira* '??' (VI, 173, 182); P. *kirtsi pəartsi* 'knistert (?), flackert (?)' (VI, 181).

Felhasználtam A. I. KARTYINA tanulmányát is (A. H. Картина; Слово-слово-слово и имен в мансийском языке. Просвещение на Советском Крайнем Севере, 280-295 (В помощь учителю школ Крайнего Севера), Leningrád 1967).

Valódi ikerszavakat nem említ, csak néhány mellérendelő szóösszetételt: (293) *нирсяхыл* 'kustarник' (*нир* 'kust', *сяхыл* 'zarosli'); *ярум-монсюм* 'беда'; *морум-ма* 'мир, вселенная'; *уй-хул* 'выдра, животное' (szó szerint 'állat-hal'); *ем-хотал* 'сутки' (szó szerint 'éj-nap'); *сəχри-хоχри* 'стрекоза' stb.

Megkíséreljük itt is az osztódásos és forradásos ikerszavak csoportját külön választani. Osztódásos ikerszavak lehetnek a következők: *axlā-paxlā*, *seri-mori*, *kirsti-vorsti*, *kirtsi pəartsi*, *šili-lūri*, *lūri-kūri*, *šiləχti-piləχti*, *šilχtane pilχtane*, *šipl šopl*, *səṅsərjē māṅsərjē*, *sōākām kōākām*, *səṅipəṅi*, *šarəpərə*, *limšχimšt*, *limšlamš*, *siramira*, *limiš-lamiš*, *limš-lamš*, *Sirākā Mārakā*, *sāṅkwā-māṅkwā*, *tāṅkwā-māṅkwā*, *soχri-χoχri*, *šimš-šamš*

A vogul szókészlet hiányos ismerete miatt nehéz eldönteni, hogy melyik ikerítés osztódás és melyik forradásos. Az osztódásosnak ítétek esetében külön problémát okoz annak megállapítása, hogy az ikerszó melyik tagja fordulhat elő önállóan is. A következő szavaknál — úgy tűnik — önmagában mindkét tag értelmetlen: *kirsti-vorsti*, *kirtsi pəartsi*, *limiš-lamiš*, *limš-lamš*, *Sirākā Mārakā*, *soχri-χoχri*, *šimš-šamš*, *šipl šopl*, *səṅsərjē māṅsərjē*, *šəṅipəṅi*, *limšχimšt*, *širamira*. Az *axlā-paxlā* 'immellámmal' utótagja aligha származhat a (CSERNYECOV) *pahvəṅ* 'széles' alapszavából, s az is meglehetősen valószínűtlen, hogy a *tāṅkwā-māṅkwā* 'icipici' előtagja a (MUNK.—SZIL.) *tāṅkw* 'tűzmoszat, möha' szóval lenne azonos. Vannak azonban biztosabb példák is arra, hogy az egyik tag — általában az előtag — önállóan is használatos. A *seri mori* 'rengeteg, zordon' előtagja az utótagtól függetlenül is előfordul: *ser ünt sāt sāmñā ēlā ti minaməm*, *ser vōrχat sāmñā ēlā ti minaməm* 'Sötét vadon két zugába mentem én im el, sötét erdő vad zugába mentem én im el'. KÁLMÁN (ChrV.) külön címszóban közli a *mor* utótagot is, de szövegben én mindig csak a *serrel* együtt láttam. Ha valahol mégis önállóan fordul elő, bizonyára elvonás eredményeként tekinthetnénk a *mor* ilyen használatát. — A *lūri-kūri* 'csörgős-zengős' ikerszó előtagja összefügg a (Rombangyejeva) *лургуичкве* 'звенеть' szóval — A *sāṅkwā-māṅkwā* 'dombocska' előtagja azonos a (MUNK.—SZIL.) *sāṅkw* 'halom' szóval. —

A *šiləxti-piləxti* 'csikorog, nyivákol' és a *šiləxtane piləxtane* 'knirrende, knarrende' kifejezések előtagja a (Munk.—Szil.) *šixliŋ, šixriŋ*, (CSERNYECOV) *šihliŋ* 'скрипящий' 'szavakhoz kapcsolható — A *šòákám koákám* 'ich klopfte und huste' utótagját LIIMOLA más helyről nem ismeri. Az előtagra nézve pedig fölteszi, hogy az adott fordítás esetleg helytelen, s a kifejezés inkább 'ich spuckte (und) huste'-val fordítandó. Ez esetben az előtag az osztják (KT. 1115) Ts., Kr. *táktá* 'ausspeien' átvétele lenne.

Az alábbi szavak viszont forradásos ikerítésnek látszanak: *šili-lūri* 'csengős, csörgős', vö. KÁLMÁN (ChrV) *šil* 'csengő'; (MUNKÁCSI III, 485) *nēt šilen khūrpa jāmās rāntā vūt kit tāine nal ūttiān* 'A nők a csörgős szélű jeles bárkát a víz két folyama közé lebocsátják'; illetve (ROMBANGYEJEVA) *лурзукве* 'звонеть' — *nāliŋ-vāršīŋ* 'zörgés, ropogás'. Osztódásos a hangalak eltérése miatt aligha lehet. Az utótag összefügghet a (MUNK.—SZIL.) *vāršəm* 'szárnycsattogás' szóval. — *jēri-pēri* 'görbén, ferdén', KÁLMÁN jegyzete szerint játszi ikerítés, de talán mégis forradásos ikerszó vö. (MUNK.—SZIL.) *jēri* 'oldalvást', ill. *pēriti* 'fordít'. — *šərə-pərə* 'sürögve-forogva' és (KANN.—ЛИМ.) *šərəpərə* '?', dreht sich': A *šərə* előtagot nem ismerem önálló szóként, de „visszaikerítés”-ből (hangalaki okok miatt) nem származhat. Összetartozhat a magyar *sürög, serény, sereg* stb. szavak tövével. Az utótag lehet ikerítés eredménye, de önállóan is megvan (MUNKÁCSI IV, 397) *pərə-pərə*. Azt hiszem, a következő adatok is idekapcsolhatók (MUNK.—SZIL.) K. *pər* 'görbe, ferde', T. *ləp-pəkəts* 'körül tekerődött' stb. — *šəm-pəlān* 'szemünk, fülünk' — *āyim-pēyət* 'leányom, fiam' — *ujəm-χuləm* 'barmaim' (tkp. 'állatom, halam') — *sali woli* 'das Glänzende (und) Schimmernde': Az előtag nem lehet ikerítés eredménye. Esetleg a magyar *csillog, sajog*, cser. *tsolyāž* 'csillog' stb. etimológiai megfelelője. Az utótag önállóan is előfordul, vö. (MUNK.—SZIL.) *voliti* 'ragyog'. — *širsti worsti* 'Dröhnendes (und) Brausendes': LIIMOLA kimutatja mindkét tag önálló használatát, vö. *wit širsti* 'das Wasser rauscht (beim Rudern)', *nas worsti* 'es braust richtig od. nur so (beim Rudern)' — *səyisam χissam* 'mit Sandkörnchen, mit Grieskörnchen': LIIMOLA az alábbi önálló szavakat idézi: Szo. *χis* 'necok' és Szo. *sēi*, FL. *sēyi* 'Sand' — *нирсяхыл*, vö. *нир* 'куст' és *сяхыл* 'заросли' — *ярум-монсюм* 'беда' vö. (MUNK.—SZIL.) *jārəm* 'inség' és *mošəm* ua. — *торум-ма* 'мир, вселенная' (tkp. 'ég-föld') — *эм-хотал* 'сутки' (tkp. 'ég-nap'). Ez utóbbi kifejezések már eléggé távol állnak az igazi ikerszóktól.

Vizsgáljuk most meg a vogul ikerszavainkat hangalaki szempontból! Példá-nyagunk nem nagy ugyan, de a következő típusok elég világosan kirajzolódnak: 1. nem labiális mássalhangzós vagy magánhangzós szókezdő ~ labiális mássalhangzós szókezdő (*axlā-paxlā, jēri-pēri, šiləxti-piləxti, šāŋkwə-māŋkwə, tāŋkwə-māŋkwə, šəŋipəŋi, šərə-pərə, səŋsəriŋā-məŋsəriŋā, šiləxtane piləxtane, širamira*), ide sorolom a következő, némileg eltérő kifejezéseket is: *nāliŋ-vāršīŋ, šəm-pəlān, āyim-pēyət, ярум-монсюм, торум-ма*; 2. palatális, általában felső nyelvéllású illabiális magánhangzó ~ veláris, általában alsó nyelvéllású magánhangzó (*limiš-lamiš, limšlamš, šimš-šamš, šipl šopl*); 3. az előző két szabály kombinálódik némi módosulással: az előtagban nem labiális szókezdő mássalhangzó és palatális, illabiális, általában felső vagy középső nyelvéllású magánhangzó van, az utótag viszont labiális szókezdő mássalhangzótés veláris, labiális, alsó vagy középső nyelvéllású magánhangzót tartalmaz (*seri-mori, kirsti-vorsti, Širākū-Mārakū, səŋsəriŋə-məŋsəriŋə, širsti worsti, kirtszi pərtsi*), itt említem meg a *sali woli* ikerszót is; 3. 'nem palato-veláris ~ palato-veláris szókezdő mássalhangzó (*lūri-kūri, šoxriχoxri, šòákám*

kòákám, limš-χimšt, sēyisam χissam), az előtag magánhangzós kezdetű is lehet: *ujəm-χuləm, эм-хотал*. A *šifi-lūri* és *нирсяхыл* szavakat nem tudom besorolni.

Az ikerszók hangsúlyviszonyairól nemigen lehet nyilatkozni. Az írásmódra vagyunk utalva, s ugyanazt mondhatjuk, amit az osztják ikerszókról mondtunk. Annyi eltérést talán megállapíthatunk, hogy a vogul adatoknál gyakoribb az egybeírás, ill. kötőjellel való írás, ami az elő- és utótag erősebb egybeolvadásának a jele lehet.

Az ikerszók alaktani viselkedéséről is keveset állapíthatunk meg. Többnyire mindkét tag fölveszi a toldalékokat (*āyim-pēyəm, soákám kòákám* stb.) de arra is van példa, hogy csak az utótag (šām-pālän, *limšχimšt*).

Jelentéstani szempontból az osztódásos ikerszók két csoportra oszlanak: 1. csak az egyik tag (általában az előtag) van meg önálló szóként is (*šänkwə-mänkwə, seri-mori* stb.); 2. önállóan egyik tag sem használatos (*limšlamš, šipl šopl* stb.). A forradásos ikerszóknál is két csoport különböztethető meg: 1. az ikerszó két tagja rokon értelmű (*šali wofí, sēyisam χissam* stb.); 2. a két tag ellentétes jelentésű (*āyim-pēyəm, эм-хотал* stb.).

Az osztják és vogul ikerszók áttekintése után a három ugor nyelv ikerszóinak közös sajátosságait, az ikerszók esetleges ugor kori meglétének kérdését, az ikerszókból való elvonás néhány esetét, az ikerszók és a paralelizmusok egymáshoz való viszonyát kívánjuk megvizsgálni. Erre azonban csak a Néprajz és Nyelvtudománók következő számában kerülhet sor.

DIE ZWILLINGSWÖRTER DER UGRISCHEN SPRACHEN. I.

VON T. MIKOLA

In der Finnougristik hat man den Zwillingswörtern bisher wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Die Zwillingswörter einiger finnischugrischen Sprachen sind zwar behandelt worden — meistens nur ganz kurz —, es gibt aber Sprachen, die in dieser Hinsicht gar nicht untersucht worden sind, und auch die vergleichende Forschung dieser interessanten Wortkategorie lässt noch auf sich warten. — Der Verfasser überblickt die Zwillingswörter des Ungarischen, des Ostjakischen und des Wogulischen. Er analysiert und klassifiziert sie von morphologischem, phonetischem und semantischem Gesichtspunkt. Die gemeinsamen Züge, die Herkunft der Zwillingswörter der ugrischen Sprachen werden im zweiten Teil des Aufsatzes behandelt werden.